

УДК 347.195

Микола Галянтч,доктор юридичних наук, доцент
заступник директора з наукової роботи
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України,**Володимир Кочин,**молодший науковий співробітник
відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

НЕПІДПРИЄМНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА У МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАНЬ

Стаття спрямована на вирішення проблеми реалізації особами права на свободу об'єднань шляхом створення невідприємницьких товариств. Зокрема автори пропонують надати неформалізованим організаціям окремих цивільних прав, які б забезпечили досягнення мети, поставленої таким товариством.

Ключові слова: право на свободу об'єднання, неформальні організації, невідприємницьке товариство як юридична особа.

Людина любить товариство, хай це навіть буде товариство самотньо палаючої свічки.

Г. К. Ліхтенберг

Проголошення державного курсу на побудову громадянського суспільства та розвитку демократії недостатньо для забезпечення існування товариств, що об'єднують незалежних, рівноправних людей. Для цього у державі має бути створений механізм реалізації прав та свобод людини, передбачені умови створення та діяльності невідприємницьких товариств та невтручання у діяльність цих об'єднань, за винятком обмежень, встановлених у законодавстві — наприклад, зловживання власними правами.

Однією з ознак, притаманних громадянському суспільству, є діяльність політичних партій, громадських організацій, трудових колективів та інших об'єднань громадян на добровільній основі. Тобто усі ці організації можна згрупувати у поняття «третій сектор», який діє поруч з державою та приватним бізнесом.

Актуальність проблем діяльності невідприємницьких товариств полягає у встановленні оптимального механізму реалізації права осіб на свободу об'єднання. При цьому варто додати, що поняття «об'єднання громадян», яке визначене законодавством, потребує уточнення і це право повинно поширюватися як на фізичних, так і на юридичних осіб, а механізм створення має бути прозорим та зрозумілим для пересічних учасників правових відносин.

Науковий інтерес до проблеми невідприємницьких організацій проявляли О. В. Ба-

тожська, В. І. Борисова, Н. Боржелі, С. Л. Буко, Ю. В. Вітка, Т. О. Ковдій, І. М. Кучеренко, В. В. Лисенко, В. В. Луць, К. В. Негребецька, В. Д. Примака, В. О. Чепурнов, Д. Ратцен, Д. Мур, М. Дарем та ін.

Метою цієї статті є визначення суті створення невідприємницьких товариств, як тих, що є юридичними особами, так і без такої реєстрації — під час реалізації права на свободу об'єднання, виявлення окремих законодавчих перешкод з метою їх усунення.

Право на свободу об'єднання (асоціації) передбачене як міжнародними, так і національними нормативно-правовими актами. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 20 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Вказане право також знайшло своє відображення і у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де у ч. 1 ст. 11 більш розширено визначено про свободу об'єднання (association) з іншими особами, вступ до об'єднань для захисту своїх інтересів.

У свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 36 Конституції України закріплено право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громад-

ського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Таким чином, об'єднання громадян полягає у праві на мирні зібрання або створення асоціацій як суб'єктів правових відносин. Про це, зокрема, зазначає Д. Макбрайд, підкреслюючи, що асоціація як об'єднання не просто має бути зібранням людей, які переслідують одну мету, а й повинна мати певний ступінь стабільності свого існування, мати організаційну структуру [1].

Слід погодитися, що асоціація як юридична особа досягає кращого результату у своїй діяльності [2]. Саме тому цивільне законодавство, окрім права на свободу об'єднання (ст. 314 Цивільного кодексу України; далі — ЦК) передбачає можливість існування невідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права (ч. 2 ст. 83, ст. 85 ЦК).

Залежно від мети, яку переслідують особи, в одному випадку право на об'єднання може реалізуватися через різного ступеня організації зібрання (митинг, демонстрація), а в іншому — за допомогою стійкої організації у формі юридичної особи. У такому разі вказана юридична особа постає не формою задоволення суспільних потреб у механізмі централізації капіталів (підприємницькі юридичні особи), а створюється для захисту інтересів окремих прошарків і верств населення [2].

Вчені називають передумови створення невідприємницьких товариств: соціально-політичні (плюралізм; схильність населення до об'єднання; право на свободу слова та зібрань; розвиток концепції створення правової держави; підтримка демократії) та економічні (ефективність діяльності; невідповідність ринкових механізмів потребам суспільства; додаткова підтримка ринку) [3]. До цього слід додати, що організація, яка діє як самостійний учасник, є більш вигідним, переважним контрагентом як у публічних, так і у приватних правовідносинах. Тобто реалізуються вже інтереси конкретної юридичної особи, яка представляє або своїх засновників (учасників) як приватно-корисне невідприємницьке товариство, або широке коло осіб, об'єднаних за певною ознакою, як суспільно-корисне невідприємницьке товариство.

Наприклад, Т. В. Степаненко стверджує, що при захисті прав невизначеного кола осіб (захист громадського інтересу) в судовому порядку суб'єктами звернення є фізичні особи, державні органи, громадські об'єднання, організації, але при цьому позивач має бути персоніфікованим для його індивідуалізації в суді [4].

Аналізуючи положення законодавства європейської системи права (Civil law), Н. Боржелі дійшла висновку, що невідприємницькі організації у формі фондів та асоціацій можуть не бути юридичними особами (наприклад відповідно до німецького законодавства). При цьому вони не підлягають реєстрації, можуть виступати від власного імені, отримувати пожертви, мати у власності майно (за винятком нерухомого), нести відповідальність у суді за своїми зобов'язаннями, бути оголошені банкрутом, а члени натомисть несуть необмежену відповідальність [5].

Чинне законодавство України, в свою чергу, за відсутності єдиного нормативно-правового акта, який би врегулював правосуб'єктність невідприємницьких організацій, передбачає широке коло утворень, які можна назвати невідприємницькими товариствами, хоча така різноманітність породжує певні проблеми під час практичного застосування.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV фондова біржа утворюється і діє в організаційно-правовій формі товариства (крім повного, командитного товариства і товариства з додатковою відповідальністю) або дочірнього підприємства, проте наступний абзац вказаної норми передбачає, що прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між засновниками. Таким чином, відповідно до положень ч. 2 ст. 83 та ст. 85 ЦК фондова біржа повинна бути невідприємницьким товариством, а не акціонерним товариством, як нині зареєстровані ПАТ «Українська біржа» чи ЗАТ «Українська фондова біржа» [6; 7]. Схожа проблема існує й зі споживчими кооперативами, які ніби і є невідприємницькими товариствами, але прибуток у них розподіляється як у підприємницьких, про що наголошує І. М. Кучеренко [8].

Решта невідприємницьких товариств, такі як споживчі кооперативи (ч. 3 ст. 5 Закону України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 р. № 2265-XII) та релігійні організації (ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. № 987-XII), визнаються юридичними особами, або набувають прав юридичних осіб у разі створення профспілки, об'єднання профспілок (ч. 9 ст. 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV) чи фондів творчих спілок (п. 7 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 р. № 554/97-ВР).

Можливо, слід говорити про недосконалість юридичної техніки при підготовці вказаних нормативно-правових актів, адже названі вище форми організації громадян мають бути юридичними особами, а не визнаватися чи набувати їх прав, оскільки це призводить до виокремлення утворень, які не притаманні цивільному праву (на зразок публічних утворень — суб'єктів публічного права, передбачених ч. 2 ст. 2 ЦК).

Слід додати, що об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 р. № 2866-III), кредитна спілка (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. № 2908-III) та кооператив (п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № 1087-IV) є юридичними особами і їх місце серед учасників цивільних правовідносин не породжує жодних сумнівів.

На думку В. Яворського, який аналізував реалізацію свободи об'єднань (асоціацій) за 2008 р., законодавство України не відповідає критерію якості, що вимагається міжнародними конвенціями, а певні обмеження (щодо мети діяльності, території діяльності тощо) не є необхідними в демократичному суспільстві [9].

Безперечно, законодавство передбачає можливість утворення громадських організацій, їх спілок (ст. 17 Закону України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. № 2460-XII) чи театрив у формі самодіяльності (ч. 5 ст. 7 Закону України «Про театри і театральну справу» від 31.05.2005 р. № 2605-IV) і без статусу юридичної особи. Проте у такому випадку досить спірною є можливість реалізувати права такого утворення та представляти інтереси не лише засновників, а й не членів такої організації. Для прикладу можна говорити про відсутність можливості відкриття банківського рахунку такої організації чи укладення договору оренди приміщення тощо. Фактично це може виглядати як реалізація окремою фізичною особою прав та обов'язків організації, але нівелюється сама мета такого утворення — свобода об'єднання (асоціації).

Ведучи мову про ознаки непідприємницьких товариств, наведені у навчальному посібнику за редакцією В. В. Луця [10], варто зазначити, що окремі з них (такі, як самоуправління чи добровільність) притаманні в цілому юридичним особам приватного права, інші ж — некомерційність, неприбутковість та корис-

ність — повною мірою відображають особливості цих юридичних осіб.

Загальні ознаки юридичних осіб, які наводить В. І. Борисова [11] (організаційна єдність, публічність виникнення і припинення, майнова відокремленість, самостійна відповідальність, виступ у цивільному обороті від свого імені), лише частково можуть набуватися непідприємницькими організаціями, які не мають статусу юридичної особи, а легалізовані шляхом повідомлення громадської організації.

Отже, виходячи з цього, можна стверджувати, що непідприємницькі товариства за своєю правовою природою є юридичними особами, оскільки відповідають ознакам, передбаченим у абз. 1 ч. 1 ст. 80 ЦК — організація створена та зареєстрована у встановленому законом порядку, але ті, які не зареєстровані як юридична особа, не мають цивільної правосуб'єктності та дієздатності і не можуть бути позивачем та відповідачем у суді, на підставі абз. 2 вказаної норми.

Відповідно до п. 5 Рішення Комітету Міністрів Ради Європи «Основоположні принципи статусу неурядових (non-governmental) організацій у Європі та пояснювальна записка» від 16.04.2003 р. неурядові організації можуть бути як неформальними організаціями (informal bodies), так і структурами, які мають правосуб'єктність.

При цьому слід зазначити, що особливі статуси (фінансові, податкові) вони можуть отримувати як доповнення до правосуб'єктності. Тим самим, якщо створена організація не є юридичною особою, то і жодних пільг вона не отримує, тобто відносини існуватимуть виключно між її учасниками, а тому виникає запитання щодо доцільності повідомлення про створення такої організації, як це передбачено законодавством України.

Як згадувалося раніше, серед широкого спектра непідприємницьких товариств лише окремі з них не є юридичними особами, хоч і мають важливу ознаку — публічність утворення, а процедура такої легалізації фактично перетворюється на реєстрацію.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про об'єднання громадян» до заяви про реєстрацію об'єднання громадян додаються статuti (положення), протокол установчого з'їзду (конференції) або загальних зборів, відомості про склад керівництва центральних статутних органів, дані про місцеві осередки, документи про сплату реєстраційного збору.

До «письмового повідомлення», передбаченого ст. 17 Закону України «Про об'єднання громадян», на підставі п. 9 по-

станови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян» від 26.02.1993 р. № 140 подається заява, в якій вказується прізвище, ім'я, по батькові засновників, рік народження, місце постійного проживання, назва організації і місцезнаходження центральних статутних органів, основна мета діяльності громадської організації. Отже, фактично різниця між реєстрацією та повідомленням полягає лише у відсутності установчих документів при «повідомленні».

Крім того, можна навести ще один приклад державного втручання у свободу об'єднань. Європейський суд з прав людини у справі «Корецький та інші проти України» (Заява № 40269/02) у п. 33 рішення встановив, що практика реєстрації, яка склалася в Україні, щодо внесення змін та доповнень до тексту статуту невідприємницьких організацій органом державної влади без згоди об'єднання, суперечить гарантіям ст. 11 Конвенції про захист прав людини [12].

На практиці є взагалі випадки, коли громадська організація як юридична особа зареєстрована без власного статуту, що суперечить статтям 87—88 ЦК. Йдеться про залишену у спадок від радянської влади систему Українського товариства мисливців і рибалок (УТМР).

Відповідно до п. 1.3 Статуту УТМР власне товариство, Кримська республіканська, обласні, Київська міська та Севастопольська регіональна організації УТМР є юридичними особами, мають закріплене за ними майно і самостійний баланс, рахунки в банківських установах, печатку, штамп з своїм найменуванням, здійснюють свою діяльність, керуючись єдиним Статутом Українського товариства мисливців і рибалок, на підставі якого реєструються відповідно до чинного законодавства України. Для виконання статутних завдань УТМР юридичними особами можуть бути районні, міжрайонні, міські організації, які діють за єдиним Статутом УТМР, реєстрація яких здійснюється на підставі рішення ради Кримської республіканської, обласної, Київської міської та Севастопольської регіональної організації, цього Статуту, відповідно до чинного законодавства України [13]. Таким чином, один статут для щонайменше 28 окремих

юридичних осіб викликає великий сумнів щодо законності діяльності таких суб'єктів правових відносин.

Таким чином, на підставі викладеного вище можна дійти таких висновків: 1) недосконалість механізму легалізації (офіційного визнання) порушує принципи статусу неурядових організацій, прийняті Комітетом Ради Європи щодо неформальних організацій (які мають ознаки учасників правових відносин) та публічності виникнення юридичних осіб; 2) зважаючи на комплексне розуміння ст. 17 (повідомлення про заснування) та ст. 20 (права зареєстрованих об'єднань) Закону України «Про об'єднання громадян» говоримо про права невідприємницьких товариств, які не є юридичними особами, взагалі важко; 3) реалізація права на свободу об'єднань повинна бути доступнішою, ніж, приміром, свобода підприємництва, яка знаходиться в межах державного регулювання. Однак ст. 186^б Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за керівництво та участь у діяльності громадських організацій, які не легалізовані, а тому і вести мову про неформальні організації в Україні неможливо. Примітним же є той факт, що про вказані правопорушення йдеться у главі 15 Кодексу — «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління».

Варто погодитися з думкою Європейського суду з прав людини у тому, що можливість засновувати юридичну особу з метою діяти колективно в сфері суспільних інтересів є одним з найважливіших аспектів права на свободу об'єднання, за відсутності якого вказане право було б позбавлене будь-якого сенсу (п. 38 рішення у справі «Корецький та інші проти України») [14].

Таким чином, з метою удосконалення чинного законодавства пропонується надати неформальним (легалізованим шляхом повідомлення) невідприємницьким товариствам окремих цивільних прав, зокрема виступати від власного імені, отримувати пожертви, нести відповідальність у суді. Тим самим забезпечиться практична реалізація права осіб на свободу об'єднання, а невідприємницькі товариства, які не є юридичними особами, зможуть брати участь у цивільних відносинах.

ПРИМІТКИ

1. Макбрайд Джереми. Международное право и судебная практика в поддержку гражданского общества / Джереми Макбрайд // Хрестоматія по некомерческому праву / сост. : В. Овчаренко. — Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2007. — С. 321.

2. Борисова В. І. До проблеми сутності юридичної особи / В. І. Борисова // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 29—30.04.2004 р., м. Харків. — К. : Академія правових наук ; НДІ приватного права і підприємництва ; НДІ інтелектуальної власності ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. — С. 122—125.
3. Правовий статус невідприємницьких організацій : навч. посіб. / за ред. докт. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України В. В. Луця. — К., 2006. — С. 11—15.
4. Степаненко Т. В. Щодо процесуального положення осіб, які звертаються до суду з позовами про захист невизначеного кола осіб / Т. В. Степаненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — (Серия «Юридические науки»). — 2007. — № 1. — Т. 20 (59). — С. 151—152.
5. Боржели Наталья. Правовой статус и организационно-правовая форма некоммерческих организаций / Наталья Боржели // Хрестоматия по некоммерческому праву / сост. В. Овчаренко. — Алматы, ТОО «Издательство ЛЕМ», 2007. — С. 406.
6. ПАО «УКРАИНСКАЯ БИРЖА» (заголовок з сайту) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ux.ua/s42>.
7. Українська фондова біржа (заголовок з сайту) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrse.kiev.ua/about/>.
8. Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі невідприємницьких кооперативів / І. М. Кучеренко // Університетські наукові записки. — 2005. — № 3 (15). — С. 54.
9. Яворський В. Свобода об'єднань (асоціацій) / В. Яворський // Права людини в Україні — 2008 : доп. правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. — Х. : Права людини, 2009. — С. 119—125.
10. Правовий статус невідприємницьких організацій : навч. посіб. / за ред. докт. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України В. В. Луця. — К., 2006. — С. 17—18.
11. Борисова В. І. Поняття і ознаки юридичної особи / В. І. Борисова // Цивільне право України : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — Т. 1. — С. 113—116.
12. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Корецький та інші проти України» (Заява № 40269/02) від 03.04.2008 р. // Офіційний вісник України. — 2009. — № 69. — Ст. 2411.
13. Статут Українського товариства мисливців і рибалок (заголовок з сайту) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uoor.com.ua/ukr/about_organization/charter#content.
14. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Корецький та інші проти України» (Заява № 40269/02) від 03.04.2008 р. // Офіційний вісник України. — 2009. — № 69. — Ст. 2411.

Галянтіч Николай, Кочин Владимир. Некоммерческие общества в механизме реализации права на свободу ассоциаций.

Статья направлена на решение проблемы реализации лицами права на свободу объединений путем создания некоммерческих обществ. В частности авторы предлагают предоставить неформализованным организациям отдельные гражданские права, которые бы обеспечили достижение цели, поставленной таким обществом.

Ключевые слова: право на свободу объединения, неформальные организации, некоммерческое общество как юридическое лицо.

Galyantych Mykola, Kochyn Volodymyr. Non-profit associations in the mechanism of realization of the right to freedom of association.

This article is directed to solve the problem of the realization by persons the right to freedom of association by creating a non-profit associations. In particular, authors are asked to provide informal organizations of several civil rights that would ensure the achievement of the purpose set in such association.

Key words: right to freedom of association, informal, non-profit organization as a legal entity.